

FORRÁSOK

Biró A. Zoltán: Nagy és Kis Történetek

„A Nagy Történet megalkotásában sok mindenre szükség van, történelmi kellékekre, egy domináns diskurzusra, intézményekre, társadalmi szerepekre, jogi garanciákra stb. De arra az értelmezői attitűdre, amely a mindennapi élet Kis Történeteinek próbál érvényt szerezni, arra nincs szükség.

[...] az élet 'kis körei' – amelyek 1989 előtt erősek és működőképesek voltak – ma is életerősek és működőképesek. A Kis Történeteknek ezek a műhelyei erőteljesen etnikai jellegűek. Ezért van az, hogy Erdélyben a magyar társadalom tagjai nem erdélyinek, nem romániaiak tartják magukat, hanem egyszerűen csak 'magyarnak'.

[...] Ma az erdélyi magyarság életében látszólag sokminden történik, valójában azonban csak egyfajta helyrerázódásnak vagyunk tanúi, amely mint társadalmi folyamat egyáltalán nem nélkülözi a visszalépési, ismétlési gesztusokat. [...] A szocializmus utolsó évtizedei erőltetett modernizációs folyamatokat indított el (a foglalkozási szerkezet teljes megváltoztatása, a lakóhelyi szerkezet megváltoztatása, a képzési modell megváltoztatása, a szülő-gyerekek közti szocializációs gyakorlat megváltoztatása stb.). Az embereket ráállította egy modernizációs útra, majd a feltételek megvonása révén (ti. az extenzív iparfejlesztés visszafogása) stagnálásra, részleges visszalépésre kényszerítette őket. Ily módon egyfajta „rejtett aknákat” helyezett el, amelyek ma, a modernizációs lehetőségek újabb megjelenésével egymás után „robbannak” [...] A néhány éves restaurációs folyamat után a magyar társadalom [...] „nekilendül”. Így az elit abbéli igyekezete, hogy mindent besoperjen a Nagy Történet köpönyege alá, meg lehetőségen anakronisztikus. Mint ahogy anakronisztikus az anyagi és szimbolikus javak felett ma rendelkező középkorú rétek ama

BÁRDI NÁNDOR–FEDINEC CSILLA–PAPP Z. ATTILA

A magyar kultúra és tudomány a kisebbségi magyar közösségekben a 20. század végén

A közép-európai rendszerváltásokkal alapvetően megváltozott a magyar kisebbségi kultúra intézményes helyzete. A nemzetállami pártközpontok irányította állami kulturális politikák helyett **a kisebbségi közösségek önszerveződése** vált meghatározóvá. A jogállamiság és a magántulajdonosi viszonyok komoly intézményesülési lehetőséget hoztak magukkal, miközben az állami támogatás – Ausztriát és Szlovéniát – leszámítva mindenhol jelentősen lecsökkent. Ezt próbálta ellensúlyozni a **magyarországi, határokon túlra irányuló támogatási rendszer** kiépítése, amely a magyar kulturális nemzet intézményesítésére és az intenzív kapcsolattartásra irányult. Mindez nem csak intézményességében, hanem tartalmában is alapvetően változtatta meg a kisebbségi magyarok kulturális életét. Az addigi döntően irodalomközpontú és a nyelvhasználatra, valamint a kulturális örökség őrzésére irányuló törekvések mellett egyre fontosabbá vált egy-egy településen vagy régióban a kisebbségi közösségek valóságismertetének, kulturális szükségleteinek kielégítése,

amely együtt járt a magyar (szellemi vagy épített) kulturális örökség bemutatásával és funkcionális fejlesztésével és a nemzeti öntudat és elkülönülés erősödésével. A kisebbségi közösségek nem csak mint a sajátos kultúra képviselői, hanem mint társadalmi csoportok jelentek meg a közéletben. A kulturális életben pedig megszűnt az irodalom központi szerepe, és az intenzív kapcsolattartás és közös médiahasználat révén – az egyes országok többségi médiája mellett – egyre meghatározóbbá váltak a **magyarországi kulturális fogyasztási minták**.

Az MTA Kisebbségkutató Intézet felmérése szerint az ezredfordulón közel 3000 magyar kisebbségi kulturális intézménnyel és szervezettel számolhattunk. A legkiterjedtebb a romániai magyar **intézményrendszer** (1700), majd a szlovákiai (560), illetve szerbiai (400) és ezt követi az ukrainai (160) és a szlovéniai (33). Durván 900 magyarra jut egy-egy intézmény, kivéve Szlovéniát, ahol ennek egyharmada ez az arány. Döntően többfunkciós kulturális centrumokhoz és

Révkomárom sétálóutcája napjainkban

szervezetekhez kötődik ez a rendszer. Ezek háromnegyede magyar intézményként határozza meg magát szinte minden régióban. Ez alól kivétel Horvátország és Szlovénia, ahol csak 60% körül van ez az arány. A legszélesebb intézményi kör a zenei és tánc-csoportoké (kb. félezer), majd a honismereti és ismeretterjesztő, ifjúsági klubok (250) és a színjátszó csoportok (100 körül), különböző művészeti alkotóműhelyek (70) következnek. A közgyűjteményi és közművelődési szférában a legmeghatározóbbak a könyvtárak (400 körül), ezt a múzeumok (80) és más gyűjtemények követik (60). A kultúra közvetítésében a legfontosabbak a nyomtatott sajtótermékek (300), a könyvkiadók (80), a televíziós, rádiós műhelyek, internetes portálok (60). Ezeknek az intézményeknek a 2/3-át 1989 után hozták létre. Kivételt képeznek a közgyűjtemények, hiszen 60%-uk már a rendszerváltás előtt keletkezett. Az utóbbi évtized fontos jelensége, hogy folyamatosan nőtt az egyes államoktól független intézmények szerepe, noha továbbra is kulcsfontosságú szerepet töltenek be a tömbmagyar területek állami, illetve egyre inkább önkormányzati felügyelettel működő kulturális intézményei (pl. művelődési házak). A könyvkiadás és a média a leginkább piacodosított terület, míg a közgyűjtemények kétharmada még mindig költségvetési intézmény.

A rendszerváltás utáni években a **közművelődés** ügyét az újjászerveződő magyar intézmények (Csehszlovákiában a CSEMA-DOK, Szovjetunióban a KMKSZ, Romániában az EMKE, Jugoszláviában a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság) egységes keretben szerették volna működtetni. Az ezred-

A lendvai Vármúzeum kiállítása

fordulóra kiderült, hogy csak azok a szervezetek igazán életképesek, amelyek a helyi művelődési igényeket képesek kielégíteni. Ezért a felülről történő programszervezésel szemben inkább a továbbképző, módszertani segítséget adó művelődési intézeti modellje került előtérbe. Ebben mintaadó volt a lendvai Magyar Művelődési Intézet, Alsóőrben a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület Magyar Intézete és ugyanott a Központi Magyar Könyvtár. 1996-tól a somorjai Fórum Intézet könyvtár- és dokumentációs központként, tudományos és közéleti intézményként lefedi egész régióját és a szlovákiai kisebbségi kutatásokat is integrálja, 2004-től pedig a közművelődési élet módszertani központjaként működik a Csemadok Művelődési

Művészeti fesztiválon részt vevő népitánc-együttesek felvonulása Csíkszeredán

Erdélyi témájú magyar filmek (Válogatás)

Játékfilmek

- Tompa Gábor: Kínai védelem (1998; MTV, Covi Design Film, Objektív Film)
- Lakatos Róbert: Bahrtalo (2008; Inforg)
- Gulyás Gyula: Fény hull arcodra (2001; Új Budapest Filmstúdió, Castel Film Romania)
- Pejó Róbert: Dallas Pashamende (2004; Allegro Film, MTM Medien Television, Új Budapest Filmstúdió)
- Kamondi Zoltán: Dolina (Az érsek látogatás) (2006; Honeymoon Films)

Dokumentumfilmek

- Bálint Arthur: Ikrek (2005; Dunatáj Alapítvány, Transikon Egyesület)
- Kincses Réka: Balkán bajnok (2006; Deutsche Film- und Fernsehakademie, Berlin)
- Lakatos Róbert: Csendország (2001, Duna Műhely, Inforg)
- Xantus Gábor, Csépi Sándor: Népeesség Istentől, népeesség embertől (2004; Cinema Film)

Vajdasági témájú magyar filmek (Válogatás)

Játékfilmek

- Petrović Balázs Éva: Pannon csúcs (1989)
- Maširević Zoran – Deák Ferenc: Határ (1990)
- Sisis Zoltán: Nehéz idők (1987)
- Bicskei Zoltán: Nagypáti Kukac Péter mennybemenetele (2000)
- Vicsek Károly – Deák Ferenc: Bolygótüz (2003)
- Vicsek Károly – Deák Ferenc: Ha nem volna szerelem (2003)
- Tolnai Szabolcs: Fövenyóra (2007)

Dokumentumfilmek

- Sifis Zoltán – Csorba Béla: Ez egy inkvizíció (1988)
- Sifis Zoltán: Temetetlen halottaink (1990–1991)
- Deák Ferenc: A szórvány magánya (2002)
- Tari István: Az ezeréves határnál (2002–2003)

igyekezete is, hogy a Kis Történe-
tek megszokott kereteit minden-
áron megtartsa.

A változási kényszer azonban
– amely részben külső források-
ból, részben az említett „rejtett
aknákból” meríti erejét – nem so-
kat törődik az anakronizmusok-
kal. S végső soron a Nagy és Kis
Történetekkel sem.”

*Változásban? Elemzések a ro-
mániai magyar társadalomról.*
KAM – Pro-Print, Csíkszereda,
1995. 249., 258–259.

Lengyel Tamás: Létezik-e Kár- pátaljai Irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?

„Pör a számár árnyékáért. Ezt
a darabot, úgy nyolc éve láttam,
Kárpátalján, hiszen akkor még
ott éltem. Előadás közben még-
sem kezdtem azon gondolkodni,
hogy a társulat Budapestről ér-
kezett vagy hogy én Kárpátalján
vagyok annak szemtanúja. Leg-
inkább az járt a fejemben, milyen
remek író is Dürenmatt és milyen
kiválóan játszanak ezek a fiatal
színészek. Jó ideje már, hogy ma-
gam is Budapesten élek. Ha ma
a kezembe veszek egy könyvet,
akkor sem azon töröm a fejem,
hogy honnan származik a szerző.
Ez csak adalék. A fontos mindig
az, hogy miként viszonyul ez az
írás az általam korábban olvasott
könyvekhez, ill. ahhoz az élmény-
anyaghoz, ami bennem e könyvek
útján lerakódott. Ez egy lehetsé-
ges hozzáállás az irodalomhoz.

Vannak más hozzáállások is. A po-
larizálás és polemizálás, például.
Vannak vidékiek és urbánusok
(akik később esetleg elköltöznek
és átgondolják dolgot). Vannak
a kisebbségiek és a többségiek
(bár ez sem mindig egyértelmű,
hogy mihez képest). Van még
a baráti és az ellenséges iroda-
lom fogalma és – sajnos ezzel
szoros összefüggésben – van a jó
és a rossz író/írás. Persze ah-
hoz, hogy a szerintünk jóról vagy
rosszról bizonyosodjon, hogy
valóban az, szükség van a polémi-
ára. A polémia közben legalizálni
igyekszünk barátainkat, izlésün-
ket és elsősorban saját magun-

A révkomáromi Selye János Egyetem könyvtárának avató ünnepsége

Intézete Dunaszerdahelyen. Zentán a tudo-
mányos, dokumentációs munkákat, valamint
a közművelődés- és könyvtár módszertan
egyetlen intézet fogja össze, a 2005-ben alapí-
tott Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Az **irodalmi élet** új kánonba illeszke-
dett be: a határon túli magyar irodalmak és
a magyarországi magyar irodalom felosztás
helyett egyetemes magyar irodalomról beszé-
lünk. Az irodalom nem határok szerint, hanem
esztétikai értékek mentén tagolódik. A kisebb-
ségi magyar társadalom közösségi gondjait
közvetítő irodalmi
eszmény a tár-
sadalomtudomá-
nyok megjelenésé-
vel ebben a közeg-
ben is háttérbe
szorult. Az egyete-
mes magyar iroda-
lomban is fontos
szerepet tölt be
a pozsonyi *Kal-
ligram* folyóirat.

Grendel Lajos

években kiemelkedő Berniczky Éva próza-
író munkássága. Romániában a kilencvenes
években fontos összegző műveket alkottak az
ötvenes években indult, 1989 előtt meghatá-
rozó írók (Sütő András, Kányádi Sándor, Szé-
kely János, Szilágyi István). Kiteljesedett és
Magyarországon elismert a hetvenes-nyolcvana-
nas években induló Szőcs Géza, Kovács András
Ferenc költészete. A közvetlenül a rendszer-
váltás előtti és utáni Erdélyből induló irodal-
már nemzedékekből Visky András, Láng Zsolt,
illetve Orbán János Dénes, Lovétei Lázár
László a legismertebb. A hetvenes-nyolcvanas
években a legmodernebb regionális irodalom-
mal a vajdasági magyar kultúra rendelkezett
(Új Symposium nemzedékek). Mindez nem
csak a Magyarországra áttelepültek révén foly-
tatódott, hanem a magyar irodalom élvonalá-
hoz sorolt Tolnai Ottó életművében, Beszedes
István költészetében, Lovas Ildikó prózájában,
Szerbhorváth György írásaiban.

A **könyvkiadásban** a piacosodás mellett az
volt a legfontosabb változás, hogy 1989 előtthöz
képest kb. egy ötödére csökkent a megvásárolt

*A Hargita megyei
képzőművészeti tárlat
megnyitója, 2007*

A Fórum Intézet munkatársai

könyvek száma. Az 1989 előtt állami tulajdonú, monopol helyzetben levő és a kisebbségi magyar szellemi-közéleti műhelyek szerepét is betöltő országos magyar kiadókat (Pozsony – Madách; Bukarest–Kolozsvár – Kriterion; Újvidék – Fórum) privatizálták és vezető szerepüket elvesztették. Egy sokszereplős, kis tőkével bíró, alapvetően pályázati forrásokra támaszkodó könyvkiadás jött létre, évente összesen kb. 400–450 címet publikálva. A rendszerváltás óta alakult tekintélyes kiadók: Romániában a Mentor, Komp-Press, Polis, Pallas-Akadémia, Pro-Print, Koinonia; Szlovákiában a Kalligram, Mery Ratio, Lilium Aurum. Kárpátalján az első magánkiadó a Galéria volt Ungváron, majd az Új-Mandátum Beregszászban. 1992-ben alakult és máig működik a legtöbb címet publikáló Intermix Kiadó Ungváron.

1989 után az olvasás, könyvvásárláshoz hasonlóan a **színházi élet** súlya is jelentősen csökkent a magyar kisebbségi kultúrán belül. Ugyanakkor itt is megfigyelhető a szakmai professzionalizáció és a magyarországi integráció. Ez utóbbi legmarkánsabban épp a különálló kisvárdai Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválján keresztül jelenítődik meg. Az állandó társulatok köre kibővült: létrejött a Beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház, Csíkszeredában a Csíki Játékszín és Székelyudvarhelyen a Tomcsa Sándor Színház. A magyar színházi életben Tompa Gábor (Kolozsvár) és Vidnyánszky Attila (Beregszász) rendezte előadások keltették a legnagyobb érdeklődést.

A **képzőművészetben** nem lévén a nyelvnek határtemelő szerepe, az összes kulturális terület közül a legerősebbek a transznacionális hatások és kapcsolatok. Mindenhol megszervezték az átfogó magyar művészeti szervezeteket, de ezeknél sokkal intenzívebb munka folyik a szaporodó képzési helyeken,

projektekre létrejött csoportokban, művésztelepeken. A szervezeti átalakuláson túl nagyon fontos a képzési és ösztöndíjrendszer kibővülése és a hagyományos művészeti ágak mellett a komplex vizuális kultúra és a művészeti akciók szerepe. Romániában a kolozsvári és nagyváradi magyar magánegyetemeken fotó, film, média és vizuális kultúra képzés révén többszörösére nőtt a képzett szakemberek száma. Az erdélyi magyar filmes kultúrában, amely 1989 óta közel 300, döntően dokumentációs alkotást hozott létre központi szerepe van a *Filmtett* folyóiratnak. A Baász Imre által Sepsiszentgyörgyön meghonosított akcióművészet rendszeres élő művészeti fesztiválokat teremtett. Ezek révén vált nemzetközileg elismerté Ütő Gusztáv tudatosan képviselt erdélyisége a performanszaiban. Ma az egyik legnagyobb hatású magyar akcióművész a dunaszerdahelyi Németh Ilona. Problémafelvetései egyetemes kérdések, amelyek a kisebbségi kontextusokat is újraértelmezik. A Dunaszerdahelyi Kortárs Gyűjtemény tudatos gyűjtést végez a többi magyarlakta régióban is. Nem csak performerként, hanem elméleti, szerkesztői, szervezői munkája révén is meghatározó a vajdasági Szombathy Bálint mediátori munkássága. Művészetkritikusként a pozsonyi Hushegyi Gábort kell kiemelni.

Az 1990-es évek legelejétől kezdve a **határon túli magyar sajtó** az, amelyik látszólag legérzékenyebben reagált a változásokra, hiszen magának a változásoknak is gyakran közvetlen részese volt. A médiában lezajlott változások három szinten történtek: a nyomtatott sajtó, az audiovizuális, illetve az internetes megjelenítés adta lehetőségek szintjén. Az írott sajtó újszerű kibontakozását részben új lapok indítása, részben korábban is létező lapok tartalmi megújítása által láthatjuk.

A Kalligram Kiadó kötet

A Lilium Aurum kiadványa – Liszka József néprajzkutató naplója

Baász Imre: Megfejthetetlen üzenet

kat. Ez az első csapda egy ilyen előadás során is. Gyakorlatilag sosem lehet igazam. Részemről a polémia folytatása tehát okafogyottá is vált. Hogy mégsem hagyom itt abba, azért van, mert barátom, a magyar virtuális irodalom kárpátaljai ágának mestere [Balla D. Károly] felkért rá. Hogy pontosan mire kért, már nem is emlékszem, de azt tudom, mit mondanék most el: Van egy (számomra egyébként igen kedves) földrajzi egység, amely a Kárpátalja nevet viseli. Itt az egyik legnagyobb számú kisebbség a magyar. E kisebbségnek pedig vannak olyan képviselői, ha kevesen is, akik szépírással foglalkoznak – virtuálisan vagy valóságosan. Nem mondtam ezzel újat, tudom, mert ezek a tények. A többi – pör a számár árnyékáért.”

In: *Vízumköteles irodalom? Inter-netes konferencia az UngParty honlapján, 2003.*
<http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/lengyel.htm>

Közös tér

„Kiállításunkon egyszerű kérdéseket vetünk fel: a kisebbségben élő etnikumok életkörülményei, intézményei lehetővé teszik-e körükben a művészet születését ma? Művészet-e az, ami kisebbségben születik, a kisebbség értelmezése szerint művészetként? Meg tud-e jelenni ez művészetként, nyilvános tud-e lenni a kisebbségi, a többségi, esetenként az anyaországi és az egyetemes kultúrában? A kiállítás koncepciója három fő témára koncentrál, számba veszi a Kárpát-medence etnikai kisebbségeinek a többségi nemzetétől eltérő vagy az anyanemzetéhez kötődő témáit, másrészt a kettős identitások jelentésével - jelentőségével foglalkozik, harmadrészt bemutat a kisebbségi és identitás-kérdésekre reflektáló műveket.”

Közös tér – Az etnikai kisebbség és a kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében. 2006. május 11. – június 21. (<http://www.ernstmuseum.hu/kiall.php?section=kiallitas&id=83&lang=hun>)

A beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház Tótkéi előadása

Szombathy Bálint performansa

Míg az új lapok indítása gyakran csak valamely lokalitás megerősödését tűzte ki célul, addig a korábban is létező lapok megújítása a régi-új elitek megnyilvánulási fóruma lett. Ennek következtében gyakran éppen ezek a médiumok szállították azt a szótárt, amellyel a változások értelmezhetővé váltak az olvasó számára. Másképp megfogalmazva, ebben a szférában termelték újra azt a mindennapi ideológiát, amely szükségessé vált a kisebbségi létező kapcsolható identitások megőrzéséhez, fenntartásához. Éppen ezért a sajtó a kisebbségi elitek állandó ütközőzóná-

A Duna Tv székelyudvarhelyi stúdiója

A Kárpáti Igaz Szó fejléce

jává vált, a tulajdonviszonyok átrendeződése gyakran politikai színezetet öltött.

Az írott sajtó szerkezete radikálisan nem alakult át. Mindegyik régióban többé-kevésbé megmaradtak azok a – magyar kisebbség szempontjából – központi számító lapok, amelyek a korábbi évtizedekben is léteztek: Erdélyben a legolvasottabb megyei lapok, Felvidéken az *Új Szó* (alapítás éve: 1949), Vajdaságban a *Magyar Szó* (alapítás: 1944), Kárpátalján pedig az Ungváron megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* (1920). Mindez persze nem jelenti azt, hogy az írott sajtóban ne jelentek volna meg új fontos orgánumok, hiszen a kisebbségi elit folyamatosan készletet érzett a sajtó valamiféle „gyarmatosítására”, közvetlen vagy közvetett befolyásolására. Ennek a logikának a mentén szerveződött például az erdélyi *Krónika* és (az egykori *Előre*, 1989 után: *Romániai Magyar Szó* utódlapja) az *Új Magyar Szó*, vagy a Beregszászon megjelenő *Kárpátalja* című lap. Itt kell megemlítenünk a *Kárpáti Igaz Szó* körül kialakult helyzetet, amelynek következtében jelenleg két (egy zöld és egy fekete színben nyomtatott) azonos nevű újság létezik.

A mérvadónak tekintett írott sajtó szerkezeti újratermelése mellett kulcsfontosságú változások zajlottak az audiovizuális médiában. Mindegyik régióban a korábban is létező állami finanszírozású és állami kontrollnak alávetett magyar nyelvű rádiós és tévéműsorok mellett, illetve túlélése után, beindult a helyi rádiózás és tévézés, illetve a parabola antenna vagy kábelhálózat segítségével a magyarországi televízióállomások nézettsége is robbanásszerűen fejlődött. 1993 óta a *Duna TV* valamilyen határon túli magyar régióban vehetővé vált. Jelenleg pedig már a magyarországi kereskedelmi csatornák is többé-kevésbé foghatóak. Mindezek mellett az egyes országok kereskedelmi televíziózása is látványos fejlődésnek indult, aminek következtében a magyar nyelvű tévézés is éles konkurenciának van kitéve.

A határon túli magyar sajtó megújulásának harmadik színterét az **internetes hírportálok** megjelenése jelenti. Mindegyik ország-

ban találhatunk olyan hírportálokat, amelyek komoly konkurenciát és/vagy kihívást jelentenek az írott sajtó számára, mivel gyakran új témákat újfajta hangvételben próbálnak megjeleníteni. Máris jelentkezik az internetes portálok közötti verseny, illetve e médium politikai irányzatok szerinti intézményesülése. Ugyanakkor a létező, első nyilvánosság-hoz tartozó médiumok is működtetnek saját honlapokat, amelyek egyrészt lehetőséget adnak arra, hogy olvasórétegük kibővüljön, illetve arra is, hogy a terjesztés még létező esetlegességei mellett hozzáférhetővé váljanak lokális, regionális, összmagyar és nemzetközi szinteken is. Erdélyben a legismertebb a *www.transindex.ro*. A honlap működtetői önmagukat elsősorban nem hírportálként, hanem „projektként” határozzák meg, és valóban, a viszonylag kevés napihír megjelentetése mellett vitafórum, blogtár stb. rovatokat működtetnek. Ugyanitt érhető el az erdélyi adatbank is, amely adatbázisokat, kutatói oldalakat, kronológiákat és egyéb, kizárólag a tudományos életet és kapcsolatokat szolgáló linkeket tartalmaz. További hírportálként megemlíthetjük még a *www.hirek.ro* és a *www.erdely.ma* honlapokat, de a palettát tovább bővíthetnék a tudományos, kulturális, szervezeti élet honlapjaival, vagy a település szintű portálokkal is, amelyek egy-egy közösség számára szállítanak híreket, illetve teremtik meg a közösségépítés fórumait (*www.relatio.ro*, *www.szatmar.ro* stb.). A többi határon túli régióban is találunk hírportálokat, mint pl. a kárpátaljai *www.karpatinfo.net*, a vajdasági *www.vajdasagma.info*, *www.vajdasagportal.com* vagy a felvidéki *www.felvidek.ma*, *www.bumm.sk*, és természetesen tematikus, kulturális, irodalmi és egyéb szakmai portálokat is, mint például Vajdaságban: *www.zetna.org.yu*, *www.symposium.org.yu*; Kárpátalján: *www://bdk.blog.hu*; Felvidéken a *www.foruminst.sk*, *www.katedra.sk* honlapok, vagy a burgenlandi *www.langos.at* stb.

2003 novemberében Nagyváradon létrehozták a MA-ITT (Magyarság az Információs Társadalomban) nevet viselő szakmai konzultatív testületet, amely 2005. áprilisában Budapesten elfogadta a magyarság modernizációs stratégiájáról szóló ún. Budapesti Nyilatkozatot. Ennek eMagyar Pontok létrehozásáról szóló pontja kijelenti: „Az eMagyar pontok létesítésének programja a Kárpát-medencében és a tengerentúlon teremt összetartozást és fejlődést hirdető közösségi kapcsolódási helyeket. Cél, hogy az eMagyar (közösségi internet-hozzáférési) pontok minél mélyebb tartalommal való feltöltésével, valamint

Internetező fiatalok a tarcsai eMagyar Pont számítógépeinél

ezeknek a pontoknak a hálózattá alakításával erősödjenek a magyarság kohéziója, versenyképessége, szolgálva ezzel szülőföldön való boldogulását.” Ennek alapján 2006 márciusában avatták fel a *www.emagyar.net*-et, amely a világ számos pontján kiépített eMagyar pontokat köti össze.

Az előbbieken sorra vett változások nyomán a határon túli magyarság önismeretét szolgáló **tudományosság** is teljesen átalakult. A humán és társadalomtudományok – kapcsolatok, támogatások, nyelvi meghatározottság miatt – döntően a magyar tudományos élethez kapcsolódtak, míg a műszaki és természettudományok terén erősebbek a transznacionális kapcsolatok és jobban be vannak ágyazódva az adott ország tudományos intézményrendszerébe.

A rendszerváltások előtti határon túli világok irodalomközpontúságának fontos hozadéka, hogy a magyarországi tudományosság éppen ezen a területen termelte ki az első komoly kutatásokat és iskolákat, amiben elévülhetetlen érdemei vannak Czine Mihálynak, Ilia Mihálynak és Görömbei Andrásnak.

A Magyarországgal szomszédos országokban közel 1000 tudományos fokozattal rendelkező magyarul publikáló kutató dolgozik, akik jelentős számban 1989 után doktoráltak – részben Magyarországon – és a felsőoktatásban dolgoznak. Egy részük az adott országban az akadémiai intézményrendszer, vagy pedig az egyesületi alapon működő magyar kutatóhelyek alkalmazottja. A magyar kutatási központok alapvetően egyetemi és szakmai önszerveződések háttérintézményei. Szlovákiában ilyen integrációs és kutatómenedzsment feladatot látott el a kilencvenes években a Mercurius Csoport, ma pedig a Fórum Intézet, valamint a Gramma Nyelvi Iroda. Ebben a régióban a Nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán és a komáromi Selye János Egyetemen dolgozik a legtöbb magyar kutató. Kárpátalján az állami Ungvári Egyetem, illetve az ahhoz kapcsolódó Hungarológiai Központ

IRODALOM

- Bihari Zoltán (főszerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Ceba Kiadó, Budapest, 2000.
- Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László (szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi Kiadó, 2002.
- Dobos Ferenc (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben. Kisebbségi riport*. BFI-Books in Print-Osiris, Budapest, 2001.
- Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig*. I. k. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest, 1998.
- Mandel Kinga–Papp Z. Attila: *A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere*. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3–4. szám. 91–114.
- Papp Z. Attila–Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007.
- Simon Attila (szerk.): *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005.

A Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve

A szabadkai Magyarorsággkutató Tudományos Társaság kiadványa

Göncz Lajos nyelvészeti munkája, a Magyarorsággkutató Tudományos Társaság kiadványa

A Bácsország bemutatkozása Kiskunhalason

mellett egyre nagyobb szerepet játszik – önálló magyar nyelvészeti, szociológiai projekteket beindítva – a kilencvenes évek közepétől a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a kapcsolódó Limes (ma Lehoczky Tivadar) Társadalomkutató Műhely, valamint a Hodinka Antal Nyelvészeti Intézet. Romániában az Erdélyi Múzeum Egyesület – 6 szakosztállyal – a legátfogóbb tudományápoló szervezet. Ezen kívül az egyes szakterületek külön létrehozták a maguk egyesületeit, alapítványi szervezeteiket általában kolozsvári központtal: Kriza János Néprajzi Társaság, Szabó T. Attila Nyelvészeti Intézet, Max Weber Társaság, Apáthy István Egyesület, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, (csíkszeredai) Kulturális Antropológiai Műhely. Ezekben az intézményekben is döntően egyetemi oktatók működnek, de a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetemen a kutatások és könyvkiadás menedzselését külön intézet végzi (Kutatási Programok Intézete) és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékeinek kutatási tevékenységét is külön intézet (Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet) koordinálja. Szerbiában a kárpátaljai helyzethez hasonló folyamat játszódott le azáltal, hogy az Újvidéki Egyetem és az ahhoz kapcsolódó Hungarológiai Intézet mellett a társadalomkutatás új műhelyei alakultak ki és vették át a tudományszervezés-önszemlélet alakítását a magyar többségű központokban. A legátfogóbb kutatásszervező, kiadói szervezet a szabadkai székhelyű Magyarorsággkutató Tudományos Társaság. 2006-ban a Vajdasági Magyar Művelődési Intézethez kapcsolódva indult el az Identitás Kisebbségkutató Műhely, amely kifejezetten szociológiai kutatásokra szakosodott. A horvátországi magyar tudományosságot a zágrábi – több mint hatvan tagú – Horvátországi Magyar Tudományos Társaság fogja össze. A horvátországi magyarságra vonatkozó legfontosabb munkák Lábodi Károlyhoz kapcsolódnak. Szlovéniában és Ausztriában

a már említett lendvai és alsóőri intézetekben folyik tudományszervezés. A legfontosabb publikációs fórumok: *Fórum* (Somorja), *Erdélyi Társadalom*, *Korunk*, *Magyar Kisebbség*, *Web* (Kolozsvár), *Híd*, *Létünk* (Újvidék), *Aracs*, *Bácsország* (Szabadka), *Muratáj* (Lendva), *Kisebbségkutatás*, *Limes*, *Pro Minoritate*, *Regio* (Budapest). Ezen a területen is megjelenik az internetes felület: (az intézetek és folyóiratok saját honlapján kívül) figyelemre méltó az Erdélyi Magyar Adatbank (www.adatbank.ro), a Szlovákiai Magyar Adatbank (www.foruminst.sk).

A **tudományos kutatások tartalma** is megváltozott. Az 1989 előtti leíró, a kulturális és társadalmi örökséget (nemzeti azonosságot) felmutató és megerősítő munkákkal szemben a kisebbségi és regionális közösségek működésének, társadalmi alrendszeireinek és folyamatainak vizsgálata került előtérbe. Ezzel együtt folyamatosan zajlik a szakmai specializáció is, bár a kisebbségi magyar közegben ez a számosság korlátozottsága miatt sem lehet olyan mély, mint Magyarországon vagy az adott ország többségi intézményességében. A legkiterjedtebb és nemzetközileg is számottevő kutatások a kétnyelvűség, az élőnyelvi változatok és a nyelvpolitika terén történtek. A Kontra Miklós által kezdeményezett évtizedes kutatások a magyar nyelv többközpontúságának, folyamatos átalakulásának és a nyelvtervezés kérdését állították a középpontba Cserniczkó István, Göncz Lajos, Lanstyák István, Péntek János, Szabó Mihály Gizella, Szilágyi N. Sándor munkássága révén. A kisebbségi közösségek önismerete szempontjából legnagyobb jelentőségűek a népszámlálási elemzések voltak, amelyek a népesedési és társadalomszerkezeti folyamatok alakulására keresték a választ. Ebben a legfontosabb elemzéseket Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás, Mírnic Károly, Molnár József, Varga E. Árpád, Veres Valér végezték el. A társadalomtudományokban a legfontosabb módszertani változást a kérdőíves vizsgálatok hozták. Ezek közül is a több régióban, illetve többségi–kisebbségi viszonylatban is elvégzett kutatások voltak a legfontosabbak. A Balázs Ferenc Intézet rendszeresen megismételt lekérdezései az értékrend változásokat, Csepeli György–Örkény Antal irányította 1997-es kárpát-medencei vizsgálata az interetnikus viszonyokat, míg Gereben Ferenc olvasásszociológiai felmérései a nemzeti tudat, Tomka Miklós vallásszociológiai kutatásai a vallásosság változását tárta fel, Gábor Kálmán kutatásai és határon túli adaptációja az ifjúsági kultúra sajátosságait vizsgálta. Az MTA

Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és a határon túli kutatóműhelyek közös adatfelvétele (Kárpát Panel) 2007-ben egyszerre kutatta a társadalmi, munkaerő-piaci pozíciók és az értékrendek összefüggéseit. A mindennapi gyakorlatok kisebbségi sajátosságainak feltárásában nagy szerepe van – a nyelvészethez hasonlóan az egész ágazat élcsapatához sorolt – etnográfiai, kulturális antropológiai kutatásoknak. Itt a szlovákiai Liszka József mellett a kolozsvári nagy formátumú iskolateremtő néprajzkutatókat, Keszeg Vilmost, Pozsony Ferencet, Tánczos Vilmost, valamint a csíkszeredai antropológusokat – Biró A. Zoltánt, Gagy Józsefet, Oláh Sándort kell kiemelnünk. A másik póluson, a kisebbség fogalmának, az etnopolitikai és jogi viszonyok értelmezése terén, a fajsúlyos újítás a modern politikai multikulturalizmus és a kollektív jogok adaptációja volt az országoként változó helyzetekre. Ebben a szlovákiai Öllős László, a vajdasági Losoncz Alpár és az erdélyi Bakk Miklós, Salat Levente munkái határozzák meg a magyar szakirodalmat. A történeti kutatásokon belül – a hely-

Liszka József kitüntetése a Magyar Tudományos Akadémián

történeten és a honismereten túllépve – a művelődés- és a társadalomtörténet-írás a határokon túl Erdélyben a legerősebb Egyed Ákos, Hermann Gusztáv, Jakó Zsigmond, Kiss András, Kovács András, Pál-Antal Sándor, Pál Judit és mások révén.

Az 1990-es évek elejétől egyre inkább a magyar történetírás része a – Magyarországon és a határon túl egyaránt művelt – kisebbség- és régiótörténet. Ezeket a kutatásokat tükrözi könyvünk is.

Tánczos Vilmos–Tókécs Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. 1–2. k. Kolozsvár (Cluj-Napoca), 2002.

Jakó Zsigmond

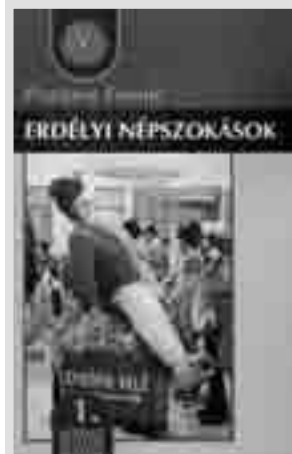
Tudja-e?

■ A határon túli tudományos műhelyek, illetve a kutatók munkáját Magyarországról is támogatják, többek között akadémiai szinten az MTA Arany János Közalapítványán keresztül (2001–2005), a Magyar Tudományos Akadémia és az Oktatási és Kulturális Minisztérium közös ösztöndíja, a Domus Hungarica révén. Az állami költségvetésben erre 2001–2003 között évi 147 millió Ft, majd azóta 100 millió Ft körüli összeg van beállítva.

■ Magyarországon 1945 után először 1978-tól a Gorkij Könyvtárban foglalkoztak a magyarországi nemzetiségi dokumentációt kibővítve főállású munkatársak a határon túli magyarságra vonatkozó dokumentációval. Majd 1980-tól a Magyar Írószövetségben folyt a határon túli magyar tudományosság eredményeinek számbavétele. Különböző értelmiségi és politikai érdekcsoportok nyomására 1985-ben alakult meg az Országos Széchényi Könyvtárban a Magyarságkutató Intézet Juhász Gyula vezetésével. Az intézetben egyszerre folyt a határon túli helyzetértékelés, a tudományos kutatás és a dokumentációs munka. Ez az intézmény 1991-ben

beolvadt az akkor létrehozott Teleki László Alapítványba, ahol a Közép-európai Tanulmányok Központjában, illetve a Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat keretében folyt a határon túli magyarság társadalmi viszonyainak és történetének vizsgálata. Az MTA 1998-ban hozta létre a Kisebbségkutató Műhely történeti és antropológiai profillal, majd 2001-ben létrejött az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. A Teleki Alapítványt 2006-ban megszüntették.

■ 1999-től a Nemzeti Örökség Program keretében évente mintegy 130 millió Ft-os magyarországi állami támogatással több száz elsősorban egyházi építészeti emlék, műemlék felmérésére, állagmegóvására, felújítására, helyreállítására került sor. Szlovákiában és Romániában egyre nagyobb összegű állami támogatást is kaptak az egyházak és az önkormányzatok a magyar lakta területek épített örökségének megóvására. Minden régióban működnek magyar műemlékvédő szervezetek, amelyek ezeket a programokat megvalósítják. A kolozsvári Transylvania Trust Torockó Értékvédő Programja 1999-ben Európa Nostra díjat kapott, amely a legrangosabb európai műemlékvédelmi elismerésnek számít.

Pozsony Ferenc egyetemi jegyzet-kötete az erdélyi népszokásokról